

Vabariigi valimiskomisjonile

MTÜ Ausad Valimised
registrikood 80339095
veebis ausadvalimised.ee
kontaktitav ausadvalimised@infoaed.ee

Kaebus seoses lahendamata puudustega valimiste korralduses

MTÜ Ausad Valimised esitas 26.09 RVT-le avalduse puuduste kohta valimiste korralduses, millele RVT vastas omalt poolt 29.09. MTÜ esitas avalduse dokumentatsiooni jätkuvalt puuduliku avaldamise kohta 29.09, millele RVT vastas 2.10. Selgub, et enamik puudusi pole siiski saanud adekvaatset lahendust ja seetõttu esitame täienenud pildi valguses valimiskaebuse. Kaebuse punktide numeratsioon vastab jälgitavuse huvides puuduse avalduse punktidele, mida osaliselt korratakse ja RVT vastuste ning 29.09 ja 30.09 läbiviidud toimingute valguses täiendatakse.

Osutades kaebuses vaatlejaid, peame silmas MTÜ liikmetest valimisvaatlejaid või MTÜ tegevuses informaaalselt osalevaid vaatlejaid, kellele MTÜ nende kutsealases tegevuses tuge pakub.

1. Valimiste korraldus on avalik ja mitte-avalike teadete saatmine vaatlejatele ei vasta valimiste avalikkuse põhimõttele, sest ei võimalda hinnata läbitud toimingute korrektsust veel registreerimata vaatlejal ja toimingute läbiviimisel osalevate raportitele tuginedes ka laiemal avalikkusel sellest sõltumata, kas nad ise osalevad vaatlemisel või mitte.

Võtmetseremoonial 29.09 selgus, et mitmed kohal olnud vaatlejad polnud RVT teavitust saanud, sj osalt registreerimise aja tõttu või seetõttu, et pidi end kohapeal uuesti registreerima. Kui avalikkus ja vaatlejad pole valimistega seotud sammudest informeeritud, siis on see vastuolus valimiste avalikkuse põhimõttega. MTÜ ei nõustu RVT hinnanguga, et piisab registreeritud vaatlejate informeerimisest, sest huvi valimiste korralduse vastu on laiem ja kogu info peaks olema avalik.

2. Kuigi RVT oma 2.10 vastuses osutab, et osa valimiste läbiviimist puudutavaid korraldusi võeti vastu enne 26.09, siis sisuliselt kogu <https://www.valimised.ee/et/e-haaletamine/dokumendid> dokumentatsioon kinnitati 26.09 õhtupoolikul ja see polnud avaldatud veel 26.09 kl 17-ks. Seejuures ei olnud kogu dokumentatsioon avaldatud ka 29.09 hommikuks, mil viidi läbi võtmetseremoonia. Vaatlejate teavituses viidati ülaltoodud aadressile kui dokumentatsiooni allikale ja vaatlejalatel puudus põhjus pidada allikaks mõnda muud dokumendikataloogi, sj RVT korralduste registrit. MTÜ

liikmed ja kaasamõtledjad väljendasid korduvalt segadust selle suhtes, kust dokumentatsiooni leida ja missugusest dokumentatsioonist tuleks vaatlemise ettevalmistamisel või vaatlemisel lähtuda.

Kuigi X-tee puudutav dokument ei olnud 29.09 läbiviidud toimingute mõistmiseks hädavajalik, siis 29.09 hommikuks polnud viidatud lehel avaldatud ka e-hääletuse üldraamistikku, mis on oluline kirjeldav dokument. MTÜ seisukoht on, et sellised dokumendid tuleb avaldada mõistlikul ajal enne toimingute läbiviimist, sest vastasel juhul pole vaatelejatel võimalik anda hinnangut sellele, kas valimiste korraldaja viib läbi toiminguid korrektselt või kas audiitor auditeerib neid nõuetele vastavalt. Arvestades netihääletuse keerukust ei tohiks selline avaldamine toimuda hiljem kui pool aastat enne valimisi, aga soovitatavalt aasta.

3. Endiselt avaldatud on lähtekood 30.05.2024 seisuga (IVXV 1.9.10, EP2024), kuigi RVT oma 29.09 vastuses kinnitas, et see avaldatakse pärast 29.09 ja 30.09 toiminguid. Seaduse järgi peab olema lähtekood avaldatud enne valimisi, kuid valimistoimingud algasid RVT/VVK veebilehe andmetel hiljemalt 21.07.2025, sj kandidaatide registreerimine 20.08.2025 ja RVT esimene 2025. aasta valimistega seotud korraldus dokumendiregistri andmetel anti 29.08.2025. Kõigi nende kriteeriumide järgi on jätnud RVT lähtekoodi enne valimisi avaldamata, kuigi võib eeldada, et lähtekood avaldatakse mõistliku ajal enne valimisi, milleks MTÜ valimisvaatlejate hinnangul oleks vähemalt pool aastat enne valimisi, aga soovitatavalt aasta.

Puuduse avalduses kirjeldasime olulisi muudatusi süsteemis, mis on aset leidnud pärast 2024. aasta valimisi, mis puudutavad Smart-ID kasutamist, algarvudel põhineva krüptograafia asendamist elliptikõveratega, hääletussedeli vormi muutust jmt. Hilinenult avaldatud dokumentatsiooni põhjal hinnates on muudatusi nii dokumentatsioonis kui lähtekoodis suurel hulgal, sj hääletusprotokollide tasemel, aga ka käsiraamatus kui peamises dokumendis, mida vaadeldavate toimingute läbiviimisel kasutatakse. Vaatlejad püüdsid kohapeal hinnata toiminguid lähtuvalt käivitatud tarkvarast ja selle väljundist ekraanil, kuid ilma tarkvara lähtekoodi ja aegsalt avaldatud dokumentatsiooni omamata ja sellega tutvumata pole selline tegevus sisuliselt võimalik. Seega on lähtekoodi avaldamata jätmine takistanud vaatelejatel anda sisulist hinnangut 29.09 ja 30.09 läbi viidud toimingute läbiviimise korrektsusele.

Dokumentatsiooni avaldamine toimingute eelõhtul ja lähtekoodi mitte-avaldamine teevad elektroonsest hääletusest korralduslikult ebastabiilse ja pigem eksperimentaalse hääletusviisi, mille vaatlemine on takistatud selle ebaselge ja jooksu pealt muutuva korralduse tõttu. Sellise ebakindla hääletuskanali kasutamine kõigile valijatele üldiselt kättesaadava hääletusviisina ei pruugi

olla kooskõlas valimisõiguse põhimõtetega ning saaks olla lubatud üksnes erandliku või täiendava hääletuskanalina, mis vähendaks sellega seotud ebareeglipärasuste valimistulemustesse kandumise tõenäosust ja võiks aidata seda ohtu teatud määral neutraliseerida.

4. Dokumendiregistris avaldati informatsioon hanke ja audiitori kohta 28.09, mida RVT pole toonud puuduse avalduse vastuses kui puuduse kõrvaldamiseks astunud sammu. Toimingute alguses 29.09 kinnitas Hillar Põldmaa, kes on üks audiitoritest, et audiitor sai dokumentatsiooni 24.09, mil sõlmiti audiitoriga leping. Seega otsustas audiitor töötada mitte-ametliku ja allkirjastamata dokumentatsiooni alusel, sest dokumentatsioon allkirjastati 26.09. Selliste asjaolude kontekstis ei saa pidada audiitorit professionaalselt sõltumatuks, sest ta viib oma tegevusi läbi mitte-ametlikus koostöös valimiste korraldajaga.

Kuigi audiitor 29.09 ja 30.09 töötas osaliselt avaldatud dokumentatsiooni põhjal, polnud see selleks ajaks korrektselt edastatud vaatlejatele ja avalikkusele, kellel polnud sellega võimalik mõistliku aja jooksul enne toiminguid tutvuda. Seega saa pidada valimiste korraldust vastavaks valimistoimingute avalikkuse põhimõttele. Lisaks sellele ilmnis 29.09 ja 30.09 toimingute käigus, et audiitor ei käitu sõltumatu ja erapooletuna ka toimingute läbiviimisel, vaid kipub neid ise juhendama, käitudes pigem valimiste korraldaja mitte-ametliku tiimiliikmena, mis on vastuolus audiitori töö kirjeldusega RVT dokumentides.

5. Pole arusaadav, mis alusel RVT 25.09 saadetud teavituses lubati vaatlejatel veenduda “valijarakenduste kontrollsummasid” ja “valimiste veebilehe autentsuses”, sest kohapeal reageerisid 29.09 ja 30.09 nii RVT tiim kui audiitorid taotlustele näha ka muid kontrollsummasid, seerianumbreid vmt. Kuna see toimus mitte-ametlikult, siis polnud vaatlejatel kindlust, et neid andmeid neile näidatakse ja teavituses ning RVT vastuses oli see pigem sõnaselgelt välistatud.

Näiteks paluti 29.09 publikust genereerida krüptovõtmete kontrollsummad, 30.09 sessiooni lõpus paluti vaatlejate poolt näidata kasutatud Windowsi seerianumbrit, eri mitte-ametlike vestluste raames paluti näha paljusid muid tõendavaid elemente, mida vahel näidati, aga vahel ei näidatud, sj keeldus audiitor näitamast enda ees olevaid turvakleebiste seerianumbrite tabelit, mis põhjustas 29.09 ka audiitorite omavahelist sõnavahetust, ka 30.09 andsid vaatlejad teada, et audiitor ei lasknud tutvuda seerianumbritega. Kui kontrollsummade registreerimised, seerianumbrite näitamine jmt toimingute korrektust tagavad sündmused leiavad aset mitte-ametlikult ja vastupidiselt eelnevale teavitusele, siis on see takistuseks valimiste korrapärasel vaatlemisel. Valimisi peaks viima läbi selgest reeglistikust

lähtuvalt, et avalikkusel, vaatlejal ja audiitoritel oleks võimalik hinnata, kas reegleid järgiti. Sellist võimalust 29.09 ja 30.09 läbi viidud toimingute raames polnud.

RVT oma vastuses puuduse avaldusele ei selgita, kas ja mida oli ette võetud võtmelooma protseduuri puuduste vastu, mida olid toonud 2023. ja 2024. aasta valimistel välja vaatlejad ja mida on kajastanud oma 2024. aasta magistritöö lk 55-56 Lauri Ütsik¹ ja mida on välja toonud Teaduste Akadeemia oma 2024. aasta riskianalüüsi² ohus pealkirjaga “Mõned valimiste etapid võivad jääda auditeerimata/vaatlemata, kuigi see oleks võimalik”. Võtmelooma arvutissüsteemi ja opsüsteemi päritolus ja pahavara puudumises ei veendunud audiitor ka 2025. aasta valimiste puhul ja vaatlejal pärast 2023. aasta valimisi käsiraamat selles veenduda enam ei luba, kuid selle ilma teadaoleva põhjendusega kadunud õiguse asendamiseks pole samuti midagi välja pakutud.

Erinevalt RVT 29.09 vastuses osutatust ei ole küsimus siiski selles, et tagada “kõigile soovijatele ligipääsu valimisteenistuse arvutitele”, vaid selles, et oleks avalikult kontrollitavalt, st vaadeldavalt tagatud valimiste elementaarsed turvanõuded.

6. RVT seisukoht videote jm tõendusmaterjali salvestamise ja avalikustamise kohta pole arusaadav. Faktiliselt on vaatlejad omavahel salvestisi juba jaganud ning neid ja motiveeritud mahus avaldanud, sj pole arusaadav, miks peaks piirama nt arvutitest või neid opereerivatest isikutest avalike toimingute raames jäädvustuste levitamist. Valimisvaatlejad käsitlevad RVT sõnastatud piirangut kui tavapärasest avalikul üritusel tehtavate salvestuse avaldamise põhimõtet, et selliseid jäädvustusi levitataks ja avaldataks motiveeritud mahus ja konkreetse eesmärgi jaoks, mida iga vaatleja hindab ise. Seejuures lubas RVT 29.09 ja 30.09 toiminguid jäädvustama meediaväljaanded oma kaamerateaga, kellel on salvestiste tegemiseks ja levitamiseks omad põhjused, mis ei erine väga teiste vaatlejate omadest. Samamoodi on otsustanud RVT teha ülekande 19.10 tseremooniast, mis ei erine olemuse poolest 30.09 toimingust. Isegi kui ülekande tegemise üle võib RVT otsustada ise, siis pole põhjust käsitleda osalejate õigusi eri samalaadsetel sündmustel erinevalt ilma selge põhjendusega.

Kalle Kulbok on informeerinud MTÜd ka sellest, et RVT keeldus korraldamast 29.09 ja 30.09 sündmustest videoülekannet, kuigi Riigikogu kantseil oli selleks tehniline võimekus ja videoülekande puudumine takistas vaatlemisel osalemist nendel, kes ei asu Tallinnas ja kelle jaoks võib olla enne kl 9:45 Riigikogu hoonesse jõudmine keeruline.

Isegi kui vaatlejad ei lase end RVT eksitavatest juhistest häirida, on need

ometi eksitavad ja takistavad reeglipärast vaatlemist, mistõttu ei tohiks selliseid juhiseid anda, sj vaatlejaid takistades võivad need kogumis olla seadusvastased ja anda märku seadusevastaselt korraldatud toimingutest.

7. Ebaselge on, mida peab RVT teavituses isikuandmeteks ja mis alus on isikuandmeid töödelda suurel ekraanil, aga siiski keelata nende salvestamine vaatlejate poolt. Seejuures 29.09 ja 30.09 toimingutel ei varjatud filmivate vaatlejate eest isikuandmeid ega hoiatatud neid selle eest, et isikuandmed võivad sattuda ekraanile, mistõttu polnud vaatlejal praktiliselt võimalik RVT 25.09 juhiseid täita. Tegelikult ongi see asja mõistlik korraldus, et vaatlejad otsustavad hiljem oma salvestiste levitamise raames, kuidas nad vajadusel isikuandmed kinni katavad või eemaldavad, kuid vaatlejatena avaliku toimuva juures viibides ja seda vaadeldes on vaatlejal ilmselt seaduse alusel õigus vastavaid isikuandmeid töödelda vähemalt samal määral nagu valimiste korraldajal.

RVT teavitus oli taas eksitav ja takistas vaatlejal korrapäraselt toiminguid vaatlemast, sj sundides neid isikuandmete ekraanile ilmudes keerama kaameraid maha või lülitades neid välja, kui tegelikult olid isikuandmed juba salvestatud. RVT vastus, et “isikuandmete avaldamiseks annab loa isik ja seda õigust ei saa omal initsiatiivil üle võtta kolmandad isikud” ei ole mõistetu.

8. RVT ei selgita oma vastuses, mida peeti silmas teavituses vaatlemise passiivsuse all, vaid viitab asja segasemaks ajavalt hoopis loetelule Riigikohtu kaasuste lahenditest. Puuduse 26.09 puuduse avalduses oli ka selgelt välja toodud, et me ei räägi sellest, et “vaatlejad ei tee valimiste korraldaja tööd tema eest ega tohi tema töösse vahetult sekkuda” – kui RVT oma passiivsuse juhiseiga pidas seda silmas, siis olekski saanud seda nii väljendada.

Eelnevalt väljatoodud avalikkust ja vaatlejaid diskrimineeriv mitte-avalik teavitus, puudulikult avaldatud dokumentatsioon, siiani avaldamata lähtekood, eksitavad juhised toimingute jäädvustamiseks ja puudulikud juhised või praktikad seoses isikuandmete jäädvustamisega, puudulikud juhised turvaelementide jäädvustamise kohta (sj analoogia alusel KOVVS §23⁴ lg3 õigusega “kirjutada üles valimisvahendite pitseerimisel kasutatud turvavahendite numbrid”) võivad üheskoos moodustada selle vaatlejate surumine passiivsesse rolli, mida valimisseadused sellisel kujul ette ei näe ja mis RVT teavituse tervikust lähtuvalt hinnates ei pruugi olla kooskõlas seadusega.

9. RVT on oma vastuses jooninud alla, et “vaatlejal on alati võimalik oma tagasiside esitada kirjalikult” ja selle vaimus 30.09 toimingute raames püüdis keelduda suulise

puuduse avalduse vastuvõtmisest, korduvalt osutades, kuidas avaldust teha sooviv vaateleja takistab RVT tööd ja peaks avalduse tegemisest loobuma. Korrektses ja erapooletus teavituses oleks RVT informeerinud vaatelejaid ka sellest, kuidas puudustest teada anda ning tutvustanud ka seda, kuidas peaks esitama suulisi avaldusi puuduste kohta olukorras, kus nende kirjalik esitamine hiljem ei pruugi olla vaatelejale vastuvõetav, sest ta soovib avalduse teha kohe pärast puuduse ilmnemist kohapeal.

Lõpuks väärrib kaasuse 5-25-42 lahendi p10 valguses äramärkimist, et 29.09 ja 30.09 toimingute raames ei pakutud vaatelejatele võimalust end vaatlemise alguses esitleda, tuvastada või panna oma nimi kirja registreerimislehele. Seetõttu on kaheldav, kas toimingud viidi läbi vaatelejate juuresolekul, mida on RVT väljendanud oma avalikus teavituses nii ERRile kui sotsmeedias.

Kuna RVT ei kirjelda audiitori ja vaatelejate või avalikkuse omavahelist seost toimingute käigus, siis võib ka see olla puudus vaateleja rolli mõistmisel, mida kirjeldasime puuduse avalduses nii:

“Ka ei selgita RVT teavitus vaatelejate rolli seoses audiitoriga, kelle tegevusele peaks vaatelejad samuti oma hinnangu andma ja kes eksperimentaalse netihääletuse raames on määratud vaatelejaid justkui asendama. Audiitori selline roll eeldab, et on määratletud vaatelejate ja audiitori omavaheline suhe ja isegi kui vaatelejal endil pole võimalik toiminguid sisuliselt vaadelda, siis saab audiitor vaatelejaid valimisseaduste mõttes asendada üksnes juhul, kui audiitor on n-ö vaatelejate teenistuses ja vaatelejad võivad audiitorile anda juhiseid, mida peaks audiitor olema kohustatud teatud juhtudel täitma.”

Vaatelejate õiguste puudulikud tagatised võivad olla vastuolus KOVVS §23⁴ “Valimiste vaatlemine” all sätestatuga, mis kooskõlas KOVVS ja RKVS sätestatud valimistoimingute avalikkuse põhimõtte ja PS §1, §56 ja §156 nõuetega peavad tagama demokraatliku avalikkuse kontrolli valimiste läbiviimise ja tulemuste kindlakstegemise sammude üle. Vaatelejate õiguste puudulikule tagamisele on osutanud ka ODIHR oma juuni 2025 õigusraportis, mida kirjeldame oma puuduse avalduses nii:

“ODIHR on oma juunikuu õigusraporti lk 26jj jooninud alla, et”vaatlemise õigus on passiivne, st vaatelejatele ei ole antud õigust interneti teel hääletamise süsteemi kontrollida”, kuid on vaidlustanud selle põhimõtte kooskõla Euroopas käibivate valimisõiguse standarditega, sj osutanud, et visuaalsest vaatlusest “ei piisa vaatelejate aruannete koostamiseks selle kohta, et interneti teel hääletamise viidi läbi nõuetekohaselt”. Ka tuuakse välja, et isegi kui kohus on tunnistanud, et vaatlemine on passiivne, siis sellised otsused “sisuliselt takistavad vaatelejal e-hääletamise protsessi mõistlikult

vaadelda ja keelavad tõhusa õiguskaitse nende väidete puhul, mis käsitlevad eeskirjade rikkumisi ja kohaldatavate eeskirjade põhiseaduslikkuse vaidlustamist”. Isegi kui ODIHR soovib muuta vaatlemist puudutav osa valimisseadustest Euroopas käibivate standarditega kooskõlas olevaks ja võimaldada “vaatlejatel e-hääletamise protsessi mõistlikult vaadelda”, siis seda vähem on õigustatud vaatlejatele täiendavate ja iseäranis selge õigusliku aluseta piirangute tegemine olemasolevate puudulike seaduste raames, mis tunnustatud välisekspertide hinnangu kohaselt mõistlikku vaatlemist tegelikult ei võimalda.”

Riigikohus on kaasuse 5-23-40 lahendi punktis 18 osutanud:

“Kollegium märgib, et vaatlejad mängivad olulist rolli selles, et valimised toimuksid valimispõhimõtteid järgides ja oleksid lõppkokkuvõttes demokraatlikud. Seda rolli peaksid vaatlejad saama täita ka elektroonilise hääletamise puhul, mida eelistab aina suurem hulk Eesti valijaid /—/.”

KOV valimiste elektroonse hääletuse korralduse ettevalmistus, teavitust ja 29.09 ning 30.09 toimingud ei olnud läbi viidud selliselt, et vaatlejad oleks selle raames saanud täita oma seadusele vastavat ülesannet veenduda, et sedelite vastuvõtmist ja häälte kokkulugemist elektrooniliselt, arvutusseadmeid kasutades ja üle Interneti viiakse 2025. aasta KOV valimiste raames läbi valimispõhimõtteid järgides ja demokraatlikult.

MTÜ Ausad Valimised on 2012. aastal asutatud ühing, mille eesmärk on tagada Eesti Vabariigis vabad ja demokraatlikud valimised, mille tulemuste kujunemine on aus ning vaadeldav. Ühing toetab ja esindab valimisvaatlejaid nende ühiste huvide kaitsel ning vahendab kohalike ja rahvusvaheliste valimisvaatlejate kogemust, osaleb seadusloomes ning aitab kodanikuühiskonna poolelt kaasa demokraatliku legitimatsiooni tagamisele. Ühingu kohta leiab täpsemat teavet veebisaidilt ausadvalimised.ee.

VIITED

1. *E-valimiste protsessid Riigikogu valimiste näitel* (Ütsik 2024)
2. *Teaduste akadeemia küberturvalisuse komisjoni 2024. aasta töö aruanne* (TA 2024)